

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/11/mereg-martin-olah-krisztina-felulragasztott-foldgombok-a-20-szazad-kozeperol-09-03-08/>

Méreg Martin – Oláh Krisztina

Felülragasztott földgömbök a 20. század közepéről

A politikai földgömbök az országhatárok változásával összefüggésben időnként érvényüket veszítik, ezért újra és újra ki kell adni őket. Hogy milyen gyakran, az már az adott történelmi korszaktól függ. Az 20. század közepe – esetünkben az 1937 és 1953 közötti időszak – igen sűrűnek mondható ebből a szempontból. Nem csoda, hogy ekkor figyelhetjük meg a földgömbök aktualizálásának egy sajátos módját, a felülragasztást.

Jelen írásban két különleges földgömböt mutatunk be, amelyekre a Szovjetunió felirat szemmel láthatóan utólag került fel. Ha tovább vizsgálódunk, és a további rétegeket keresve végighúzzuk ujjainkat a földgömb felületén, újabb átragasztásokkal találkozhatunk Kelet-Közép-Európa, Pakisztán, Vietnam, Mandzsúria, Észak- és Dél-Korea esetében. Földünk válságrégiói szó szerint kitapinthatóvá válnak a második világháborút követő években...

Az eredetileg 1937-ben kiadott, majd a Fővárosi Neon Földrajzi Tanszerosztály által ismét kiadott és átragasztott földgömböket taneszközként értelmezzük. A tankönyvkutatás kapcsán jól ismert tény, hogy a tankönyvek mindig adott politikai és társadalmi viszonyok kölcsönhatásában születnek, ezért az adott korszak történelmi és társadalmi viszonyai tükröződnek bennük.¹ A tankönyvet kordokumentumnak tekintő kutatások a történettudomány módszereivel vizsgálják a bennük megjelenő politikai és ideológiai tartalmakat.² A tankönyvkiadás gyakorlata szerint, ha változtak a közvetíteni kívánt politikai tartalmak, ideológiák, új kiadást, vagy teljesen új tankönyvet jelentettek meg. A földgömb esetében a határok változását nem újabb kiadással, hanem átragasztással oldották meg. Fő kérdésünk, hogy milyen tartalmi-ideológiai változások tükröződnek az átragasztásokban, illetve milyen lehetőségeket nyújt a jelenség vizsgálata a történelemtanítás számára.

Kókai Lajos földgömbjének átalakulása

Az első kiadás a minisztériumi engedély száma alapján 1937-ben jelent meg, akkor még a Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet neve alatt.³ (Erről a példányról jelenleg nincsenek fotóink, így az elemzésbe sem került be.) A fellelt, 32 centiméter átmérőjű átragasztott földgömbök elérhető, az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményben megtalálható eredetijét Kókai Lajos adta ki 1940 körül.⁴ A PTE Egyetemi Könyvtár példányát valószínűleg 1953 körül ragasztották át. Az átragasztott kolofon szerint Dr. Takács József szerkesztette, a Fővárosi Neon Földrajzi Tanszerosztálya készítette, és az Állami Könyvterjesztő Térképoltja hozta forgalomba.

Hazánkban létezik ugyanebben a méretben egy másik átragasztott példány is, amelynek nem egyezik meg a kolofonja a pécsi gömbbel. Ez a példány az OSZK Térképtárának gyűjteményében van, TG 11 jelzeten található meg.⁵ Ezen a példányon már Dr. Takács József neve is leragasztásra került, s a címke nyomtatása szerint a Fővárosi Neon Földrajzi Tanszerosztálya készítette Budapesten, és az Állami Könyvterjesztő Vállalat

Méreg Martin – Oláh Krisztina: Felülragasztott földgömbök a 20. század közepéről

Térképboltja hozta forgalomba. A két forgalmazói megjelölés között a különbség csupán a címben szerepel, Budapest, Kossuth Lajos utca 17. illetve 4. számmal.

A jelenség háttérében az áll, hogy a két világháború közötti plurális tankönyvpiacot 1949-ben felszámolták, és 1989-ig állami keretek között zajlott a taneszközök kiadása.⁶ A kolofonok összehasonlítása alapján azt is mondhatnánk, hogy a háború előtt kiadott földgömböt „államosították”.

1. kép: Kolofonok és gömbök. Az eredeti (OSZK TG 12), a PTE Egyetemi Könyvtár átragasztott példánya és az OSZK átragasztott példánya (OSZK TG 11).

Az európai határok átrajzolása a második világháború után

Az eredeti, 1937-es első kiadáson minden bizonnyal az első világháborút lezáró békeszerződések által meghúzott határok láthatók. Az 1940-es kiadáson (OSZK TG 12) már szerepelnek az addig megtörtént területi változások, a náci Németország terjeszkedésének következményei, többek között Ausztria és Csehország bekebelezése, az első Szlovák Köztársaság létrehozása, illetve feltüntették az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés eredményét, Észak-Erdély visszacsatolását Magyarországhoz.

A későbbi területi változásokat esetünkben nem újabb kiadáson rögzítették, hanem felülragasztások segítségével jelenítették meg. Az 1953-as állapotokat az 1940-es kiadás két példányán, a Pécsi Egyetemi Könyvtár és az OSZK átragasztott földgömbjein már egy nagy felülragasztás jelzi Németországtól a Szovjetunió nyugati határáig.

A második világháború után kibontakozó hidegháború hosszú évtizedekre állandósította Európa, azon belül pedig Németország kettéosztottságát. 1945 után a megszállási övezetekre osztott ország a nyugati hatalmak és a Szovjetunió közötti sorozatos

Méreg Martin – Oláh Krisztina: Felülragasztott földgömbök a 20. század közepéről

feszültségek eredményeképpen (valutareform, Nyugat-Berlin blokádja) 1949-ben két államra vált szét: a nyugati orientációjú *Németországi Szövetségi Köztársaságra* és a Keleti Blokkba tartozó *Német Demokratikus Köztársaságra*.⁷ Az átragasztásokon az előbbi államot Német-O., az utóbbit N.D.K. felirat jelöli.

Az átragasztáson ettől keletre – Ausztria kivételével – a Keleti Blokk országai találhatók a barna, kék, sárga és szürke halvány árnyalataival jelölve: Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia és Bulgária. Egységesen szürkésbarna színben kerültek a ragasztás keleti szélére a balti államok, Fehéroroszország és Ukrajna nyugati része, jelezve, hogy ezek az államok már a Szovjetunió részét képezték.

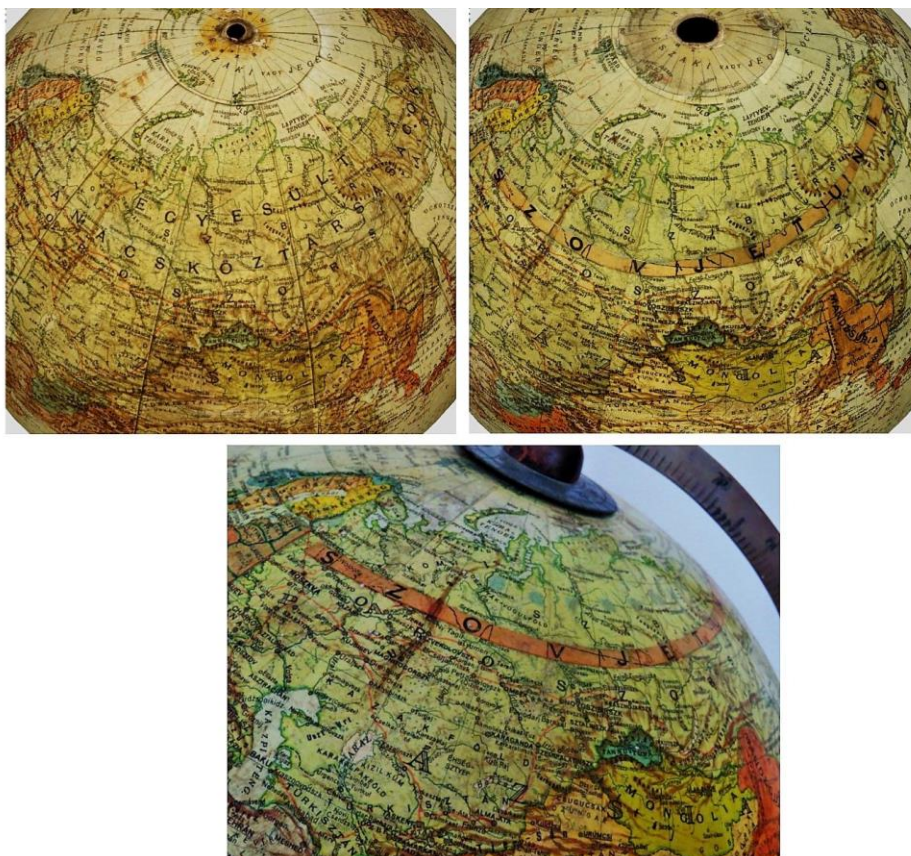
2. kép: Kelet-Közép-Európa átragasztása⁸

Új felirat a Finn-öböltől a Czukcs-félszigetig

A Szovjetunió felirat egy hosszú, utólag felragasztott papírcsík formájában került fel a földgömbre, amely a 40. és a 180. hosszúsági kör között terpeszkedik, helyenként átszelve a 60. szélességi kört. Alatta az eredeti nyomtatásban az Egyesült Tanácsköztársaságok felirat szerepel. Mint látjuk, az elnevezésre különösen kényesek voltak, és nem véletlenül, mert ez esetben is politikai rendszerek változása áll a háttérben. Az Oroszország elnevezés 1917-ig a cári birodalmat jelentette. Az 1917-es forradalmak után, a polgárháború időszakában, 1917 és 1922 között Szovjet-Oroszország volt az ország elnevezése, amely 1922-től a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségére, röviden Szovjetunióra változott, oroszul „Szojuz Szovjetszkij Szocialisztjicseskij Reszpublik”. Valószínűleg ennek nyersfordítása szerepel az eredeti földgömbön „Egyesült Tanácsköztársaságok” formában.

Méreg Martin – Oláh Krisztina: Felülragasztott földgömbök a 20. század közepéről

Érdekes, hogy a politikai változásoktól függetlenül a földgömbön megtartották az Oroszország feliratot is. A magyar-szovjet viszonyra ekkoriban jellemző volt, hogy a diplomáciai kapcsolatokat csak 1934-ben vették fel, amellyel Magyarország elismerte a Szovjetuniót.⁹ Mindenesetre 1953-ban, a szovjet mintára átszervezett és szélsőségesen átpolitizált iskolarendszerben már megengedhetetlen volt, hogy egy taneszközön ne a Szovjetunió elnevezés szerepeljen.¹⁰

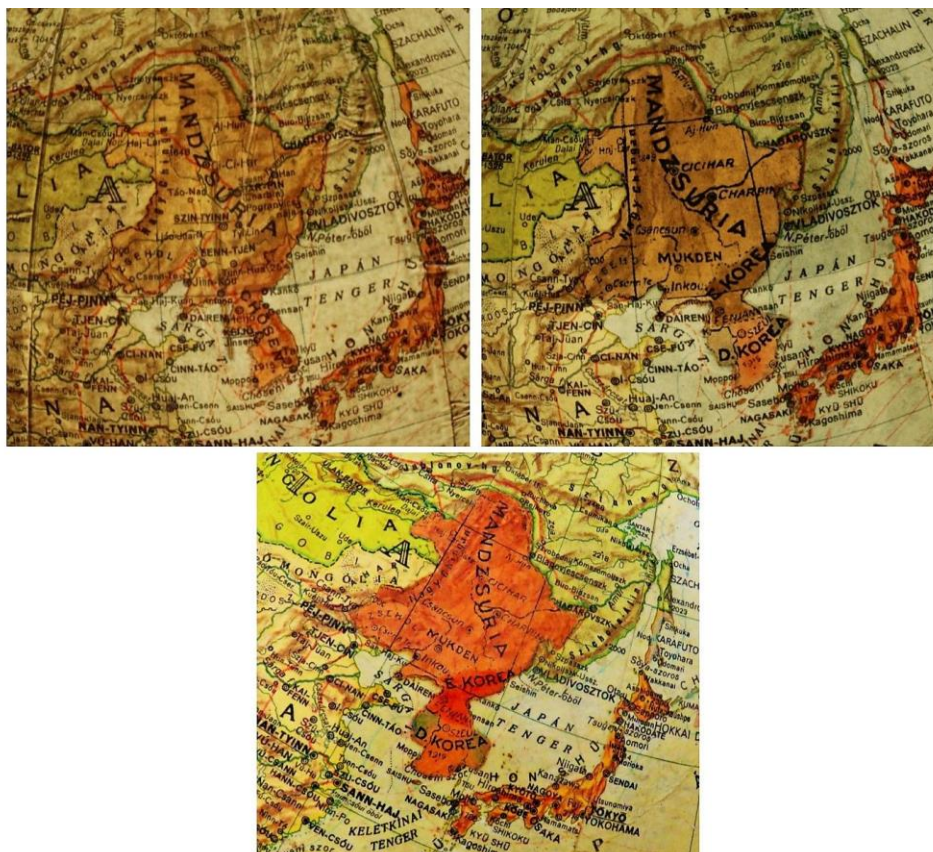

3. kép: Új felirat a Finn-öböltől a Czukcs-félszigetig

A Távol-Kelet 1945 után

A Távol-Keleten Mandzsúria és a Koreai-félsziget fölött található egy nagyobb méretű átragasztás, amely a terület második világháború utáni változásait tükrözi. A Mandzsúria feletti uralomért folyó versengés az 1904–1905-ös orosz-japán háborúval kezdődött. Japán a győzelem révén kiszorította az oroszokat Mandzsúriából, és protektorátust hozott létre Koreában. 1910-ben annektálta Koreát, 1932-ben Mandzsúriában bábállamot hozott létre Mandzsukuo néven.¹¹ 1945-ben Japán veresége után a hatalmi viszonyok átrendeződtek, *Mandzsúria* ismét Kína, illetve 1949-től a Kínai Népköztársaság részévé vált. *Korea* máig tartó kettéosztottsága az 1950–1953-as koreai háború eredménye. A Szovjetunió és Kína által támogatott Észak-Korea és az Egyesült Államok által támogatott Dél-Korea közötti határvonalat végül a 38. szélességi fok mentén húzták meg.¹²

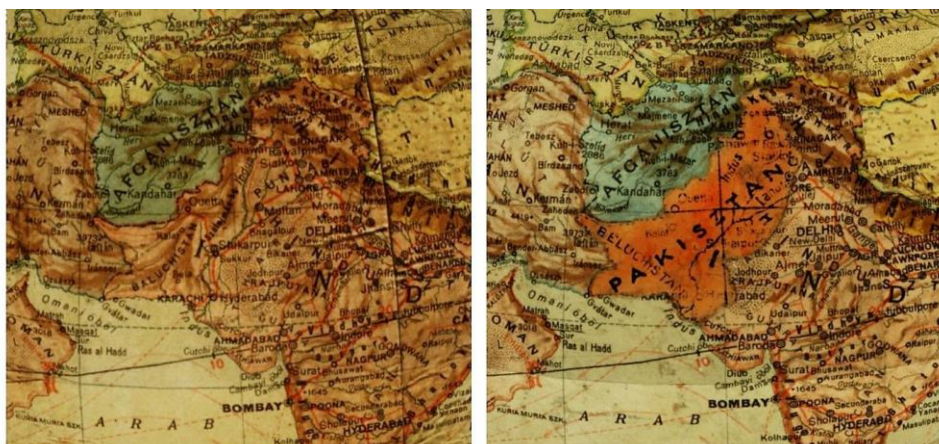
Méreg Martin – Oláh Krisztina: Felülragasztott földgömbök a 20. század közepéről

4. kép: A Távol-Kelet átragasztása

A gyarmati rendszer felbomlása

Az egykori brit gyarmat, *Pakisztán* a második világháború után került fel a térképre, létrejött a gyarmati rendszer széteséséhez köthető. A Gandhi nevével fémjelzett indiai függetlenségi mozgalom 1947-ben az angol gyarmat függetlenné válásához vezetett, de az indiai szubkontinentst végül nem sikerült egységben tartani: India és Pakisztán két önálló állammá vált. A kettéválás hinduk és muszlimok vallási villongásaiba és háborúkba torkollott.¹³

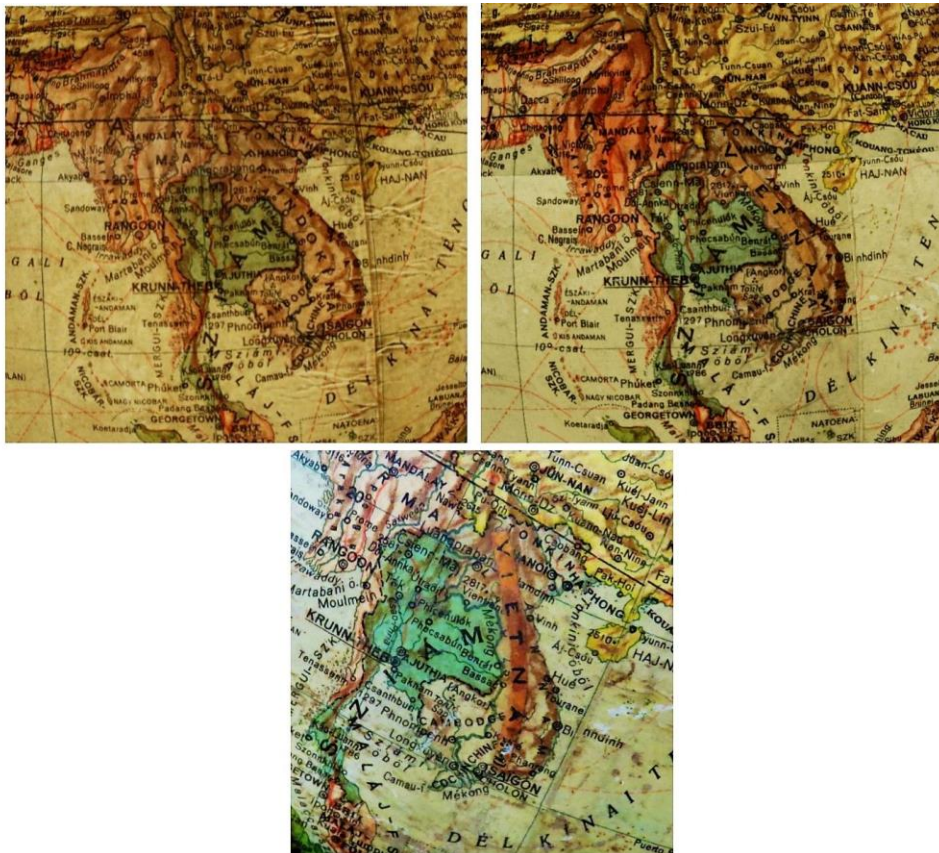

Méreg Martin – Oláh Krisztina: Felülragasztott földgömbök a 20. század közepéről

5. kép: Pakisztán rákerül a földgömbre

A mai *Vietnam* a második világháborúig Kambodzsával és Laoszal együtt Francia Indokína néven francia gyarmat volt, 1941-től japán megszállás alatt állt. A Ho Si Minh vezetése alatt álló kommunista és nacionalista felszabadítási mozgalom Japán veresége után ideiglenes kormányt hozott létre, amely 1945. szeptember 2-án kikiáltotta az ország függetlenségét. Valószínűleg ezt az állapotot rögzíti a terület fölé ragasztott Vietnam felirat. A ragasztás mellett még olvasható a régi Tonkin, Annam és Cochinchina felirat, amely a három vietnami országrészt jelölte a francia gyarmati időszakban. A függetlenség kikiáltása után kezdődött a három évtizedes fegyveres konfliktus a franciák, majd az amerikaiak ellen.¹⁴

6. kép: Vietnam függetlenné válik

Az egyes átragasztások áttekintése után megállapítható, hogy a felülragasztott földgömbökre az 1945 és 1953 közötti területi változások nyomán kerültek az átragasztások. Az 1940-ben kiadott földgömböt taneszközként használták 1953 után is, amikor az iskola a kommunista ideológia terjesztésének egyik legfontosabb intézménye volt. Az eredeti és a felülragasztott példányokon vizsgált területi változások a náci Németország második világháborús vereségét és a Szovjetunió, illetve a kommunizmus terjeszkedését tükrözik, ezért fontos volt, hogy a földgömböt, amelyen átlépett a történelem, aktualizálják, és a legfontosabb változásokat átragasztásokkal megjelenítsék. Valószínűleg anyagi okok miatt választották ezt a megoldást a teljesen új földgömb kiadása helyett. Mert ki tudja, nem kellett volna-e a következő évben teljesen új kiadást készíteni?

A felülragasztás jelenségének hasznosíthatósága a történelemtanításban

A felülragasztás aktusa összetett okokra vezethető vissza. Megfigyelhetjük egyrészt a területi változások tényszerű rögzítésének igényét, másrészt a földgömbök taneszköz-jellegükből adódóan – a kommunizmus térnyerését ábrázoló felülragasztásaikkal – alkalmasak voltak a korszakban elvárt ideológiai nevelésre.

A földgömbökön a felülragasztások révén jól látható, hogy egy történeti forrásnak tekintett tárgy/taneszköz tartalmát hogyan változtatták meg a változó világpolitikai események hatására. Úgy véljük, a felülragasztás aktusa párhuzamba állítható a történelem konstrukciójának jelenségével.¹⁵ A fent bemutatott földgömbök ezért alkalmasak arra, hogy a források keletkezésének körülményeire, a velük való manipuláció jelenségére és az általuk konstruálható történetekre reflektáljunk.

E reflexiót az előbbi fejezetek alapján több lépésből álló feladatok segítségével képzeljük el:

1. *Az ismeret és megértés szintje:* A glóbuszok összehasonlításával a változások háttérében álló történeti tények, események beazonosítása (Németország felosztása, a Szovjetunió térnyerése, a koreai háború, India és Vietnam függetlenné válása).
2. *Az alkalmazás szintje:* A történeti események kontextusba helyezése (a kétpólusú világrend kialakulása, hidegháború, dekolonizáció).
3. *Az analízis, szintézis és értékelés szintje:* Reflexió a forrás keletkezésének körülményeire, a forrás által megjelenített világképre. (Miért volt szükség a felülragasztásokra az '50-es évek Magyarországon?)
4. *Reflexió az érintett területek mai helyzetére:* milyen változások történetek napjainkig, hol találkozunk még elhúzódó válságokkal. (Esetleg: ma milyen felülragasztásokra lenne szükség?)

A vizsgált földgömbök történelemtanításban való hasznosítását a témakörből és a feladatok összetett jellegéből adódóan a 12. évfolyamon összefoglalás alkalmával tudjuk elképzelni. A téma és a forrás lehetőséget kínál csoportmunkára és könyvtári órára is.

A fotókat a Virtuális Glóbuszok Múzeuma és Nemes Zoltán segítségével és engedélyével használtuk fel.

IRODALOM

- ALBERT B. Gábor (2006): *Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Középiskolai történelemtankönyvek a Horthy-korszakban.* Pannon Egyetem BTK NTI Pedagógiai Kutatóközpont, Pápa.
- DÁRDAI Ágnes (2002): *A tankönyvkutatás alapjai,* Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
- DÉVÉNYI Anna (2009): *Kurucokról labanc szemmel. Az osztrák történelemtankönyvek magyarsággépe (1945-2008).* In: Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarsággép a közép-európai tankönyvekben a 20. században.* Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 201–216.
- F. DÁRDAI Ágnes (2006): *Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás I-II.* Történelemtanári Továbbképzés Kiskönyvtára XLII. Az ELTE BTK és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa, Budapest.
<http://digitalia.lib.pte.hu/?p=1296> (Letöltés: 2018. márc. 6.)
- FARKAS Mária (2008): *Történelemtanítás a népiskolákban a dualizmus kori Magyarországon. Szemléletformálás és értékközvetítés tantervek, olvasó- és történelemkönyvek tükrében.* Trezor Kiadó, Budapest.
- FISCHER Ferenc (2005): *A kétpólusú világ 1945–1989.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- KÉRI Katalin – VARGA Attila (2006): *Acélos Szoszó és 25 méter vörös szőnyeg. Átpolitizált alsó tagozatos tankönyvek 1950–1956 között.* *Educatio*, 15. évf. 3. sz. 553–565.
- KLINGHAMMER István (1998): *A föld- és éggömbök története.* Eötvös Kiadó, Budapest.
- LAJTAI L. LÁSZLÓ (2004): *Nemzetkép az iskolai történelemoktatásban 1777–1848. A nemzeti történelem konstruálása az első magyar történelemtankönyvekben.* Iskolakultúra könyvek 21. Iskolakultúra – OSZK – OPKM, Pécs-Budapest.
- MÉSZÁROS István (1989): *A tankönyvkiadás története Magyarországon.* Tankönyvkiadó, Dabas.
- MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia (2016): *A dualizmus kori magyar középiskolai történelemtankönyvek Európa-képe kortörténeti, iskolatörténeti, tankönyvtörténeti kontextusban,* Pécs. (Doktori disszertáció)
- PLIHÁL Katalin (2017): *Nyomatott magyar föld- és éggömbök 1840-1990.* Zrínyi kiadó, Budapest.
- PUKÁNSZKY Béla (2002): *A testi fenyték témája a 19. századi magyar neveléstankönyvekben.* *Századvég*, 7. évf. 23. sz. 121–138.
- SERES Attila (2006): *A magyar-szovjet diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok főbb problémái 1922–1935.* (Doktori disszertáció tézisei)
http://doktori.btk.elte.hu/hist/seres/tezisek_magyar.pdf (Letöltés: 2018. márc. 6.)
- TEISTLER, Gisela (2006): *Deutsche Fibeln vom 16. Jahrhundert bis zum Ende der Weimarer Republik. Ihre Gestaltung und Entwicklung im Spannungsfeld gesellschaftlicher und politischer Einflüsse.* In: Gisela Teistler (Hrsg.): *Lesen lernen in Diktaturen der 1930-er und 1940-er Jahre. Fibeln in Deutschland, Italien und Spanien.* Verlag Hahnsche Buchhandlung, Hannover.

JEGYZETEK

- ¹ DÁRDAI Ágnes (2002): A tankönyvkutatás alapjai, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 19–22.
- ² Például TEISTLER, Gisela (2006): Deutsche Fibeln vom 16. Jahrhundert bis zum Ende der Weimarer Republik. Ihre Gestaltung und Entwicklung im Spannungsfeld gesellschaftlicher und politischer Einflüsse. In: Gisela Teistler (Hrsg.): *Lesen lernen in Diktaturen der 1930-er und 1940-er Jahre. Fibeln in Deutschland, Italien und Spanien*. Verlag Hahnsche Buchhandlung, Hannover kutatása, amely a német ábécéskönyvekben megjelenő ideológiai tartalmakat elemezte különböző történelmi korszakokban. A hazai szakirodalomban leginkább a történelem tankönyvek kapcsán vizsgálják a jelenséget: FARKAS Mária (2008): *Történelemtanítás a népiskolákban a dualizmus kori Magyarországon. Szemléletformálás és értékközvetítés tantervek, olvasó- és történelemkönyvek tükrében*. Trezor Kiadó, Budapest; LAJTAI L. LÁSZLÓ (2004): *Nemzetkép az iskolai történelemoktatásban 1777–1848. A nemzeti történelem konstruálása az első magyar történelemtankönyvekben*. Iskolakultúra könyvek 21. Iskolakultúra – OSZK – OPKM, Pécs-Budapest; ALBERT B. Gábor (2006): *Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Középkorai történelemtankönyvek a Horthy-korszakban*. Pannon Egyetem BTK NTI Pedagógiai Kutatóközpont, Pápa; DÉVÉNYI Anna (2009): Kurucokról labanc szemmel. Az osztrák történelemtankönyvek magyarságképe (1945–2008). In: HORNYÁK Árpád – VITÁRI Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 201-216.; MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia (2016): *A dualizmus kori magyar középkorai történelemtankönyvek Európa-képe kortörténeti, iskolatörténeti, tankönyvtörténeti kontextusban*, Pécs. (Doktori disszertáció). Az alsó tagozatos könyvek vonatkozásában lásd: KÉRI Katalin – VARGA Attila (2006): Acélos Szoszó és 25 méter vörös szőnyeg. Átpolitizált alsó tagozatos tankönyvek 1950–1956 között. *Educatio*, 15. évf., 3. sz. 553-565.; a pedagógia tankönyvekben PUKÁNSZKY Béla (2002): A testi fenyték témája a 19. századi magyar neveléstankönyvekben. *Századvég*, 7. évf., 23. sz. 121-138.
- ³ KLINGHAMMER István (1998): *A föld- és éggömbök története*. Eötvös Kiadó, Budapest, 101.
- ⁴ A földgömb megtekinthető a Virtuális Glóbuszok Múzeuma honlapján: <http://terkeptar.elte.hu/vgm/2/?lang=hu&show=globe&id=128> (Letöltés: 2018. márc. 12.)
- ⁵ A földgömb megtekinthető a Virtuális Glóbuszok Múzeuma honlapján: <http://terkeptar.elte.hu/vgm/2/?lang=hu&show=globe&id=139> (Letöltés: 2018. márc. 12.)
- ⁶ MÉSZÁROS István (1989): *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Tankönyvkiadó, Dabas, 136–142.
- ⁷ FISCHER Ferenc (2005): *A kétpólusú világ 1945–1989*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 109–114–117.
- ⁸ A fotók minden esetben az eredeti, majd az OSZK átragasztott példánya és a pécsi átragasztott példány sorrendjében következnek. Színbeli eltérést a gömbök állapota, illetve az azok felületét fedő lakkréteg besárgulása is okozhat.
- ⁹ SERES Attila (2006): *A magyar-szovjet diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok főbb problémái 1922-1935*. (Doktori disszertáció tézisei). 6–7.
- ¹⁰ A fejezet elkészítésében Gönczi Andrea segített, amit ezúton is köszönünk neki.
- ¹¹ NÉMETH István (2005): *20. századi egyetemes történet* II. köt. Osiris Kiadó, Budapest, 61-62.
- ¹² NÉMETH (2005) 189.
- ¹³ FISCHER (2005) 74–75.
- ¹⁴ FISCHER (2009) 79.
- ¹⁵ Vö.: F. DÁRDAI Ágnes (2006): *Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás I-II*. Történelemtanári Továbbképzés Kiskönyvtára XLII. Az ELTE BTK és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa, Budapest. (A történelmi tanulás sajátosságai című fejezet.) <http://lib.pte.hu/sites/docs/polc/documents/F-Dardai-Agnes-Tortenelmi-megismeres-tortenelmi-gondolkodas-i-ii-ELTE-BTK-Pecs-2006/html/index.html> (Letöltés: 2016. márc. 3.)